

ninth. Materials of the Constituent Congress of the People's Movement of Ukraine for the restructuring]. K., 2000. 496 s. 24. Horyn B. Ne tilky pro sebe [Not only about himself]: dokum. roman-kolazh: u 3 kn. Kn. 3 (1985–1990). K.: Pulsary, 2010. 920 s. 25. Z interviu hazeti «Nabat» [From an interview with the newspaper «Nabat»]. Chornovil V. Tvory: u 10-ty t. T. 6. Dokumenty ta materialy (lystopad 1985 – kviten 1990) / Uporiad. Valentyna Chornovil. K.: Smoloskyp, 2009. S. 689–695. 26. My pochynaiemo [We begin]. Chornovil V. Tvory: u 10-ty t. T. 6. Dokumenty ta materialy (lystopad 1985 – kviten 1990) / Uporiad. Valentyna Chornovil. K.: Smoloskyp, 2009. S. 663–665. 27. Keni P. Karnaval revoliutsii. Tsentralna Yevropa 1989 roku [Carnival of the Revolution. Central Europe 1989]. K.: Krytyka, 472 s. 28. Sverstiuk Ye. Bludni syny Ukrainy [Prodigal sons of Ukraine]. K.: Znannia, 1993. 256 s. 29. Moroz V. Esei, lysty, dokumenty [Esei, letters, documents]. Miunkhen: Suchasnist, 1975. 288 s.

Yaroslav Seko

UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT IN 1960S AND THE FIRST HALF OF 1980S IN THE CONTEXT OF OPPOSITION MOVEMENTS OF EASTERN EUROPE

This article is analysed the development of basic tendencies of Ukrainian national movement in 1960s and the first half of 1980s. The main attention is concentrated on relations of its ideology, organizational forms with the corresponding flows of opposition movements in eastern Europe, first of all in Poland and Czechoslovakia. There is importance of eastern Europe context for the evolution of tasks and strategy of Ukrainian national movement.

Key words: revisionism, opposition movement, Eastern Europe, six children, Helsinki movement.

УДК 327.5(477+470):355.32

Степан Прийдун

ПРОБЛЕМА РОЗПОДІЛУ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ СРСР У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ (1991–1997 РР.)

Автор аналізує проблему розподілу Чорноморського флоту СРСР у зовнішній політиці України як основну складову врегулювання відносин з РФ після здобуття незалежності. Саме розв'язання комплексу цих питань в поєднанні з реалізацією курсу на без'ядерний статус стали основним завданням української дипломатії після формального визнання суверенітету України в міжнародних відносинах. Російсько-українські суперечки довкола розподілу радянської спадщини, основну частину якої становив Чорноморський флот, ускладнювались взаємовиключними цілями зовнішньополітичних курсів Москви та Києва. Основним пріоритетом для РФ стало забезпечення монопольного лідерства на пострадянському просторі, тоді як Україна зосередилась на збереженні територіальної цілісності та суверенітету, максимально дистанціюючи від геополітичних проектів Москви, спрямованих на реінтеграцію СРСР.

Ключові слова: Україна, РФ, зовнішня політика, Чорноморський флот, міжнародні відносини.

Азовська криза, зумовлена черговим відкритим актом агресії РФ проти України, стала не лише новою фазою ескалації російсько-українського збройного конфлікту, й серйозним викликом для міжнародної спільноти і глобальної безпеки. Вперше в азово-чорноморському басейні було не лише нівельовано базові двосторонні міждержавні угоди України та РФ, але й поставлено під серйозний сумнів одну з ключових засад сучасної системи міжнародних відносин – свободу судноплавства.

Захоплення українських військових кораблів Росією 25 листопада 2018 р. стало апогеєм агресивної зовнішньої політики Кремля, спрямованої на ревізію основних принципів міжнародного устрою. Більше того, такі дії є продовженням курсу на мілітаризацію Північного Причорномор'я та забезпечення монопольного домінування РФ в цьому регіоні. Це, в свою чергу, стало можливим після незаконної анексії Кримського півострова та відсутності адекватної реакції міжнародної спільноти на цей виклик глобальній безпеці. Ключова роль у цих процесах належить Чорноморському флоту РФ, як основній структурі російської військової сили у регіоні та потужному чиннику зовнішньої політики Москви, який з 1991 р. відігравав важливу роль у забезпеченні домінування РФ. Серйозною перешкодою цьому курсу Росії стала позиція України, яка намагалась скласти конкуренцію російському лідерству на пострадянському просторі, зберігала суверенітет над Кримом і Севастополем, і претендувала на частину радянського флоту. В цьому контексті дослідження проблеми розподілу ЧФ у зовнішній політиці України є актуальним, оскільки дозволяє краще усвідомити загрозу посилення мілітаризації акваторії Азовського моря та Північного Причорномор'я.

Популярність дослідження зовнішньої політики України, міжнародних відносин та політична актуальність теми зумовили велику кількість публікацій українських та російських авторів, присвячених аналізу окремих аспектів чинника ЧФ у зовнішній політиці України. Варто відзначити наукові розвідки О. Задорожного [5], С. Адамовича [1], Н. Рибачка [14], П. Гай-Нижника [4], А. Зленка [6] та ін.

Саме двосторонні міждержавні відносини України і РФ після розпаду СРСР стали визначальними не лише для обох держав та пострадянського простору, але й для усього Євразійського континенту. Їх характерною особливістю від самого початку їх налагодження і до 2014 р. є амбівалентність. Остання проявлялась у декларуванні стратегічного партнерства, тісної економічної та політичної співпраці, але водночас Москва і Київ перебували у постійній конкуренції за домінування на пострадянському просторі, вели торговельні, митні та газові війни часто були близькими до збройних зіткнень [5, с. 14].

Серед російського політикуму домінувала думка про вдячність колишніх радянських республік за незалежність, яка мала стати основою тісної політичної та економічної співпраці, що повинна забезпечити монопольне лідерство РФ у регіоні, адже пострадянський простір Кремль розглядав як законну російську сферу міждержавної інтеграції. Саме тому питання розподілу радянського спадку між РФ та пострадянськими республіками стало одним з найважливіших, а у випадку України – і найскладнішим. Адже РФ і Україна як найбільші пострадянські республіки претендували на лівову частку колишнього спільного майна СРСР.

Одним з найскладніших аспектів українсько-російських відносин став розподіл Чорноморського флоту (далі – ЧФ) СРСР та пов'язана з ним проблема Криму і Севастополя. Як зазначає Г. Касьянов, ЧФ складався з 440 кораблів, 18 субмарин, близько 200 допоміжних суден, 300 літаків і 70 тис. персоналу [8, с. 107–108]. Виходячи з оснащення цього флоту ядерною зброєю, українська сторона погодилась про його підпорядкування командуванню Стратегічних сил СНД. Очевидно, що Київ не міг претендувати на ядерну частину ЧФ, але заявив свої права на участь у розподілі решти бойових кораблів згідно норм міжнародного права та чинного українського законодавства, адже ще 24 серпня 1991 р. Верховна Рада України підпорядкувала усі військові формування, які знаходились на території республіки українському парламенту [10].

РФ намагалась максимально використати механізми СНД для збереження російського монопольного права на керівництво збройними силами СРСР, в тому числі й ЧФ. Паралельно з активними дипломатичними зусиллями, спрямованими на інституалізації СНД, вище російське військове керівництво, яке і очолювало збройні сили Співдружності, вимагало від усіх військових, які несли службу на території України, скласти присягу на вірність РФ [9, с. 145].

Проте, до квітня 1992 р. Київ утримався від активних заходів зі створення українських військово-морських сил, намагаючись реалізувати це шляхом консенсусу з Москвою. Саме 5 квітня 1992 р. Президент Л. Кравчук започаткував будівництво військово-морських сил України, доручивши керівництву Міністерству оборони узгодити перелік кораблів з Головнокомандувачем Об'єднаних Збройних Сил Співдружності, які тимчасово передаються в оперативне підпорядкування командуванню Стратегічними Силами СНД [22]. Однак, ще до цього указу, РФ вдалось повністю відновити контроль над більшістю кораблів флоту, використавши для цього офіцерські збори, на яких значна частина військовослужбовців віддала перевагу службі СНД, а не Україні [14, с. 93].

У відповідь, Б. Єльцин 7 квітня цього ж року указом перевів ЧФ під юрисдикцію РФ, підпорядкувавши його Головнокомандувачу збройними силами СНД. У свою чергу, українська сторона мала лише визначити умови дислокації кораблів в портах України. У тексті указу йдеться про передачу частини кораблів Збройним Силам України, але повністю відсутні кількісний та якісний відсоток цієї частини [23].

Українська сторона заявила про повне неприйняття відповідного указу, апелюючи до віденської конвенції, згідно якої після розпаду держави, кожна з її частин має право на справедливу частину загального майна, і Україна як колишній суб'єкт СРСР не зобов'язана виконувати умови стосовно розподілу майна, прийняті Москвою без погодження з Києвом [6, с. 393–394].

Для посилення тиску на Україну РФ вкотре актуалізувала територіальні претензії до України, піддаючи на законодавчому рівні сумніву суверенітет України над Кримським півостровом. 21 травня 1992 р. російський парламент прийняв постанову № 2809–1, яка позбавляла юридичної сили постанову Президії Верховної Ради РРФСР від 5 лютого 1954 р. «Про передачу Кримської області з складу РРФСР до складу УРСР» [11]. Такі офіційні дії вищих органів державної влади РФ у поєднанні з систематичними поїздками одіозних російських політиків на кшталт О. Руцького та ультраправою шовіністичною риторикою російських парламентарів стимулювали сепаратистські настрої серед населення АРК. Основою стали соціально-економічні особливості цього регіону, а

саме: максимальна інтегрованість економіки півострова в загальносоюзну; надзвичайно сильні позиції партійної номенклатури, власне Крим був своєрідним «заповідником комунізму»; заідеологізованість свідомості кримського населення радянськими стереотипами. Таке поєднання ставало потужним засобом тиску на Київ у процесі переговорів.

Таким чином, проблема ЧФ РФ в Криму і кримський сепаратизм – взаємодоповнюючі явища, які в залежності від ситуації стимулювали одне одного. Цей комплекс проблем став невід'ємною складовою українсько-російських двосторонніх відносин та дестабілізаційним чинником внутрішньополітичного становища України.

Загострення внутрішньополітичного протистояння, погіршення економічного становища в обох державах та загроза неконтрольованого збройного конфлікту змусили лідерів РФ і України продовжити діалог для подолання кризи міждержавних відносин. З цієї метою 23 червня 1992 р. в Дагомисі було підписано Угоду «Про подальший розвиток міждержавних відносин». Вона передбачала необхідність дотримання пунктів договору між УРСР і РРФСР від 19 листопада 1990 р., що означало актуалізацію формули відносин «Крим – за Кремль», адже 6 ст. цього договору передбачала взаємне визнання територіальної цілісності та кордонів обох республік [2].

Крім цього, акцентується увага на усвідомленні загрози реваншу ультралівих і ультраправих сил. Ця стаття зумовлена падінням рейтингу влади в обох державах та загальним розчаруванням, в Україні – незалежністю, в РФ – демократією, оскільки розпад СРСР не призвів до покращення соціально-економічного становища населення. Ситуацією ефективно скористались російські реваншисти, яким належала більшість у ВР РФ [4, с. 78].

Щодо розподілу флоту, то обидві сторони домовились вести переговори щодо створення окремих флотів РФ і України та використовувати існуючу систему базування і матеріально-технічного забезпечення, а також утриматись від односторонніх дій. Питання присяги теж було вирішено компромісно, присягу повинні скласти тій державі, громадянами якої вони є.

Наступним етапом врегулювання проблеми розподілу ЧФ стала зустріч в Ялті, яка 3 серпня 1992 р. завершилась підписанням Угоди «Про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР». Головна ідея цього документа полягала у встановленні перехідного періоду, до кінця 1995 р. Протягом зазначеного часу ЧФ виводився зі складу ОЗС Співдружності й підпорядковувався очільникам РФ і України. На перехідний період ЧФ комплектується українськими і російськими призовниками 50 % на 50 %. Щодо присяги та використання системи базування і матеріально-технічного забезпечення дублювали аналогічні пункти угоди від 23 червня цього ж року [17].

На нашу думку, найбільшим здобутком української дипломатії став пункт про виведення ЧФ зі складу ОЗС СНД, що значно послабило саму ідею спільних збройних сил Співдружності, а відтак і унеможливило інституалізацію СНД в наддержавне утворення.

Незважаючи на підпорядкування ЧФ обом президентам та об'єднаному командуванню, домінуюча роль належала Москві, зокрема, у абхазькому військовому конфлікті восени 1992 – навесні 1993 р. Москва використовувала сили ЧФ без погодження з Києвом [1, с. 68].

Подальший розподіл флоту було регламентовано Московською угодою, яку лідери України і РФ підписали 17 червня 1993 р. у розпал чергового загострення двосторонніх відносин. Вона передбачала початок практичного розподілу ЧФ у вересні 1993 р. Основним принципом формування окремих флотів України та РФ є розподіл ЧФ СРСР у співвідношенні 50 % на 50 %. Крім цього, передбачалась участь РФ в розвитку соціально-економічної сфери усіх населених пунктів України, де дислокуватиметься ЧФ РФ [15].

Варто зазначити, що саме в другому півріччі 1993 р. з'являється серйозна загроза переростання політичної кризи в РФ у відкрите збройне протистояння. Опозиційний до президента Б. Єльцина депутатський корпус ВР РФ намагався здобути додаткові політичні бонуси, апелюючи до реваншистських настроїв населення та піднімав питання реставрації СРСР. Очевидно, що російські парламентарі намагались використати активні українсько-російські дискусії щодо розподілу майна СРСР у своїй боротьбі. І вже 9 липня Верховна Рада РФ прийняла постанову «Про статус міста Севастополя», в якій підтверджувався російський федеральний статус Севастополя, який повинен бути головною базою єдиного Чорноморського флоту [12].

Це рішення російського парламенту отримало негативну реакцію міжнародної спільноти, в тому числі й РБ ООН підтвердила територіальну цілісність України, зазначивши у резолюції, що рішення російського парламенту немає юридичної сили. Проте, така позиція ВР РФ стала черговим стимулом для активізації проросійських сепаратистських рухів на території АРК Крим, що значно послаблювало позиції української сторони у дискусіях з росіянами щодо розподілу майна колишнього СРСР.

Чергова зустріч української і російської делегації, яка відбулась 3 вересня 1993 р., повинна була розглядати питання флоту в комплексі з проблемами ядерного роззброєння України.

Додатковим засобом тиску на Київ у цих переговорах стала погроза Москви припинити постачання енергоносіїв, за тиждень до зустрічі постачання газу в Україну було скорочено на 24 %. Російська сторона вимагала негайної виплати боргів за енергоносії, після чого росіяни запропонували списати їх як компенсацію за українську частину ЧФ.

У підписаному за результатами зустрічі протоколі зафіксовано саме таку формулу: РФ переходить увесь флот з інфраструктурою в Криму, а Україна отримує компенсацію. Хоча в самому тексті Протоколу не йдеться про списання боргів як форму компенсації, Масандрівські домовленості щодо флоту викликали негативний резонанс в середині України [13].

Російська сторона успішно поєднувала політичний та безпековий тиск на Київ з економічним, спекуючи на залежності української економіки від російських енергоносіїв. Окрім цього, така позиція Л. Кравчука в Масандрі зумовлювалась намаганням посилити авторитет та позиції Б. Єльцина у його протистоянні з ВР РФ, більшість в якій належала комуністам. Саме після Масандрівських домовленостей ЧФ, який підтримував Р. Хасбулатова і О. Руцького, перейшов на сторону президента РФ [7, с. 11].

Таким чином, проблематика ЧФ та Криму, окрім дискусійного предмету українсько-російських відносин ставала також важливим чинником внутрішньополітичного протистояння в обох державах, зокрема Б. Єльцина і ВР в Росії, Л. Кравчука та проросійськи налаштованих еліт Криму. Останні розцінили Масандрівські домовленості щодо ЧФ як слабкість Києва.

У жовтні 1993 р. відбувається процес інституалізації кримського сепаратизму, який проявився у намаганні підвищити статус органів влади АРК, зокрема шляхом введення інституту президентства Криму, відповідний «закон» було прийнято ВР Криму та призначено президентські вибори. Очевидно, що інституалізація сепаратизму, уособленням якої став Ю. Мешков, значно посилити позиції Москви у переговорному процесі з Україною.

Варто зазначити, що загострення ситуації на півострові посилювалось невизначеністю статусу ЧФ та його розподілу між Україною та РФ. Наступний раунд переговорів відбувся 15 квітня 1994 р., у Москві, де лідери обох держав підписали чергову угоду для вирішення проблеми розподілу ЧФ. Угода передбачала роздільне базування російського та українського флотів, та за своєю суттю була імплементацією Масандрівських домовленостей, а саме: українській стороні передбачалось 15–20 % кораблів і суден [18].

Проте, навіть такі поступки Києва не змогли нейтралізувати сепаратистські настрої в Криму. Ю. Мешков за підтримки Москви продовжував реалізовувати курс на поглиблення конфронтації з Києвом та зближення з РФ. І тільки після перемоги Л. Кучми на позачергових президентських виборах 10 липня 1994 р., простежується деескалація у протистоянні центральної української влади та Криму. Саме в АРК і в Севастополі колишній Прем'єр-міністр України набрав найбільшу кількість голосів виборців. Це зумовлювалось переконанням жителів Сходу і Півдня України в тому, що Л. Кучма нормалізує відносини з РФ та буде більш схильним до компромісів у відносинах з Росією ніж його попередник.

Значно посилити позиції Києва у відстоюванні українського суверенітету над Кримом і Севастополем підписання Будапештського меморандуму. Згідно нього РФ, разом з іншими постійними членами РБ ООН, виступала гарантом територіальної цілісності й суверенітету України. Очевидно, що це не унеможливило подальші російські провокації та підтримку сепаратистських настроїв в Криму, але все ж значно послабило позиції проросійських організацій, оскільки Москва офіційно визнавала Крим і Севастопіль частиною суверенної території України.

Не менш важливу роль у врегулюванні кримської проблеми відіграв і новий підхід української влади до кримської проблеми, зокрема поєднання економічних санкцій, адміністративного тиску з наданням певних привілеїв колишній партійній номенклатурі Криму, зокрема надання права на приватизацію прибуткових об'єктів та готовність до компромісів з РФ у питаннях розподілу ЧФ.

Яскравим свідченням цього стала чергова угода щодо ЧФ, підписана Л. Кучмою і Б. Єльциним 9 червня 1995 р. у Сочі. Українська сторона погоджувалась на розміщення ЧФ РФ у Севастополі. Угода підтверджувала розподіл майна у співвідношенні 50 % на 50 %, частка кораблів і суден, які повинні відійти Україні скоротилась до 18,3 %, відповідно РФ – 81,7 %. Кожному офіцеру, мічману і прапорщику гарантувався вільний вибір подальшої служби [20].

Сочинська угода не вирішила усіх проблем українсько-російських відносин, питання статусу Севастополя залишалось відкритим. У жовтні 1996 р. російський парламент ухвалив провокаційний закон «Про припинення розподілу ЧФ», від Президента РФ вимагалось оголосити мораторій на підписання відповідних міжнародних угод. Паралельно посилювалась риторика окремих представників російського політикуму про необхідність ревізії попередніх угод з Україною. Варто зазначити, що Б. Єльцин намагався дотримуватись взятих на себе РФ зобов'язань, тому це призвело до чергового внутрішньополітичного протистояння між ним та парламентом.

Така позиція російського парламенту зумовлювалась завершенням першої чеченської кампанії та актуалізацією питання інтеграції в НАТО колишніх членів соціалістичного табору. В цьому контексті перегляд попередніх угод та домовленостей з Україною став відповіддю Москви та засобом тиску на Захід.

Очевидно, що проблема визначення статусу ЧФ колишнього СРСР виходила за рамки двосторонніх українсько-російських відносин, від її успішного вирішення залежала стабільність та безпека в цілому чорноморському регіоні. Саме тому Захід був зацікавлений у врегулюванні відносин між РФ і Україною, яким належить ключова роль не лише на пострадянському просторі, але й цілому континенті.

Варто зазначити, що попри різноманітні маніпуляції окремих російських політиків проблемою розподілу флоту, а відтак і кримською проблемою в цілому, велась активна підготовка до укладення базового договору між Україною і РФ, який вирішити усі конфліктні питання та стати основою для подальшого формування нормативно-правової бази двосторонніх відносин.

Парафування проекту цього договору відбулось ще 8 лютого 1995 р. За попередніми домовленостями російська сторона погодилась на його підписання, за умови остаточного врегулювання проблеми флоту, яке повинно включати в себе дислокацію ЧФ РФ в Криму. Таким чином, Москва лобювала винесення проблеми в окремі угоди, які повинні були передувати підписанню базового двостороннього договору [25, с. 35].

Не менш важливу роль в усвідомленні російською політичною елітою необхідності врегулювати відносини з Україною відіграв геополітичний чинник, зокрема розширення НАТО, що змусило РФ посилити свої позиції на пострадянському просторі та посилити реалізацію власних інтеграційних проектів. Чергова конфронтація з Києвом значно ускладнила б позиції Росії в таких умовах [1, с. 70–71].

Уже 28 травня 1997 р. закладено основу остаточного вирішення комплексу проблем розподілу ЧФ між Україною і РФ, підписанням трьох міждержавних угод. Параметри розподілу флоту здійснювались на основі Сочинської угоди. Зокрема, Угода про параметри поділу ЧФ визначала Севастополь як основну базу ЧФ РФ та визначала інші пункти та місця дислокації України, які використовувались російською стороною. Також документ встановлював чіткі кількісні обмеження перебування ЧФ РФ на території України (до 25 тисяч особового складу, бойових літаків – не більше 22 одиниць, бойових і броньованих машин – не більш ніж 132 і не більше 24 одиниць артилерії) [16].

Наступна угода визначала правовий статус ЧФ РФ на території України. Російська сторона зобов'язувалась інформувати Київ про призначення командування флоту та про загальну чисельність особового складу і озброєння щороку до 1 січня. РФ позбавлялась права на ядерні озброєння на території України. Російські військові формування в Україні зобов'язувались поважати суверенітет України та утримуватись від втручання у внутрішню політику. В свою чергу, українська сторона гарантувала преференції для сімей російських військовослужбовців, які перебувають на території України. Термін дії цієї угоди 20 років з автоматичною пролонгацією на 5 річні терміни [19].

Міжурядова угода про взаємні розрахунки між Україною і РФ за своєю суттю була імплементацією масандрівських домовленостей 1993 р. Компенсація українській стороні за вартість переданих РФ кораблів здійснюється у формі погашення кредитних заборгованостей, у розмірі 526,509 млн доларів. Крім цього, оплата оренди земельних ділянок, об'єктів інфраструктури, акваторій і бухт, які використовуються ЧФ РФ, здійснюється шляхом щорічного зменшення державного боргу України перед Росією (97, 75 млн дол.) [21].

Очевидно, що підписання цих угод стало результатом серйозних поступок Л. Кучми, головна мета якого полягала у збереженні територіальної цілісності України шляхом нормалізації відносин з РФ. Конституційність цих угод, а особливо закріплення за Севастополем статусу головної військової бази ЧФ РФ, стали предметом гострих дискусій, оскільки ст. 17 Конституції України чітко забороняє розташування іноземних військових баз, а п. 14 Перехідних положень передбачає лише використання існуючих військових баз для тимчасового перебування іноземних військових формувань.

Проте, навіть за умови базування ЧФ РФ в Україні, підписані угоди не передбачали реальних механізмів верифікації кількості російських військ в Криму Україною, а головне – відсутність порядку застосування РФ в кризових ситуаціях чи воєнних діях. Це створювало передумови втягнення України у військові конфлікти без її погодження. Яскравим свідченням цього твердження стала участь російських кораблів у військовій кампанії проти Грузії у 2008 р.

Щодо фінансового аспекту цих угод, то сума 97, 75 млн дол. значно занижена і визначена без будь-якої незалежної експертизи, а шляхом поділу загального боргу за енергоносії на термін 20 років.

Проте, саме легалізація російської військової присутності на території Криму та забезпечення домінування РФ у Чорному морі за рахунок української частки флоту колишнього СРСР і відсутність будь-яких реальних фінансових компенсацій Україні уможливили підписання «Великого договору». Лише за цих умов російська політична еліта готова була перейти до нової моделі двосторонніх відносин.

Підтвердженням цього є те, що уже 31 травня 1997 р. Б. Єльцин здійснив свій перший візит в Україну як президент РФ, в ході якого було підписано Договір про дружбу, співробітництво та партнерство, який закріплював концепцію стратегічного двостороннього міждержавного партнерства України і РФ. Одним з найбільших здобутків української сторони стала стаття 2, яка передбачала взаємну повагу територіальної цілісності та дотримання принципу непорушності кордонів, а відтак, це означало юридичне визнання суверенітету України над Кримським півостровом. Більше того, Україна і РФ зобов'язувались утримуватись від дій, спрямованих одна проти одної, і не укладати договорів з іншими державами з цією ж метою. Договір передбачав активні консультації з цього приводу та спільне вирішення непередбачуваних проблем та ситуацій. В цілому більшість статей присвячена саме співробітництву (23 з 41) у різних сферах [3].

Проте за змістом «Великий договір» був скоріше символічним, ніж прагматичним актом. Більшість його положень носили декларативний характер. Попри зобов'язання сторін поважати територіальну цілісність одна одної, проблема делімітації кордонів взагалі не увійшла у текст цього договору. Більше того, окрім проголошення стратегічного партнерства договір не передбачав жодних конкретних механізмів його реалізації. Враховуючи те, що основною умовою стратегічного партнерства є повний або частковий збіг стратегічних цілей держав-партнерів, приходимо до висновку, що Україна і РФ ніколи не були реальними стратегічними партнерами, тому що їхні ключові зовнішньополітичні цілі були взаємовиключними (Україна прагнула зберегти свій суверенітет і територіальну цілісність у кордонах 1991 р., РФ – пострадянські республіки у своїй сфері впливу, шляхом реінтеграції СРСР за допомогою різноманітних інтеграційних проектів).

Проте, саме цей договір заклав основу українсько-російських відносин, перевівши їх у новий формат у відповідності з основними принципами міжнародного права. У сукупності з угодами щодо ЧФ, «Великий договір» став основною формою вирішення одного з ключових завдань зовнішньої політики України – врегулювання відносин з РФ. І хоча основні проблеми двосторонніх відносин не було вирішено, а відтерміновано, створено нормативно-правову основу для подальшого діалогу, Москва де-юре визнала не лише геополітичний факт існування України, а й її територіальну цілісність і міжнародну правосуб'єктність [3].

Таким чином, після формального визнання незалежності України, ключовим пріоритетом зовнішньої політики нашої держави стало вирішення комплексу складних геополітичних питань, зумовлених демонтажем біполярної системи міжнародного порядку та становленням нових механізмів міжнародної співпраці. Суть цього комплексу полягала у взаємопов'язаних проблемах ядерного роззброєння України, а відтак і розподілу майна колишнього СРСР між Києвом та Москвою. Важливість цих питань підтверджується активною участю США у переговорному процесі щодо їх вирішення. Адже якщо від без'ядерного статусу України залежав міжнародний режим нерозповсюдження ядерної зброї, то від цивілізованого вирішення українсько-російських суперечок залежала безпека та стабільність не лише на пострадянському просторі, але й на європейському континенті.

Список використаних джерел

1. Адамович С. Фактор Чорноморського флоту Російської Федерації в суспільно-політичному житті України (1991–2012 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2012. Вип. 22. С. 65–75.
2. Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_011.
3. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006.
4. Гай-Нижник П. П. Кримський вузол і питання Чорноморського флоту РФ у російсько-українських воєнно-політичних взаєминах (1991–2013 рр.) // Гілея: науковий вісник. 2017. Вип. 117. С. 77–90.
5. Задорожній О. В. Міжнародне право в міждержавних відносинах України і Російської Федерації 1991–2014: монографія: Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, каф. міжнар. права. Київ: К. І. С., 2014. 960 с.
6. Зленко А. М. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен. Харьков: Фолио, 2004. 559 с.
7. Карта Севастополя: триумф президентів, трагедія України (Експертна оцінка. 31.01.1997 р.) / [С. П. Кудряшов, С. О. Одарич, Ю. М. Оробець, М. В. Томенко]. К.: Фонд «Українська перспектива», 1997. 28 с.
8. Касьянов Г. В. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. К.: Наш час, 2008. 432 с.
9. Кравчук Л. М. Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми. К., 2002. 392 с.; іл.
10. Постанова Верховної Ради України Про військові формування на Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1431-12>. (дата звернення: 01.09.2018).
11. Постановление Верховного Совета Российской Федерации от 21 мая 1992 года № 2809-1 «О правовой оценке решений

высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году» Постановление Верховного Совета Российской Федерации от 21 мая 1992 года № 2809-1 «О правовой оценке решений высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году». URL: <http://base.garant.ru/6314854/> (дата звернення: 01.09.2018). 12. Постановление Верховного Совета Российской Федерации от 9 июля 1993 года № 5359-1 «О статусе города Севастополя». URL: <http://www.alppp.ru/law/konstitucionnyj-stroj/territoriya/5/postanovlenie-vs-rf-ot-09-07-1993--5359-1.html>, (дата звернення: 01.09.2018). 13. Протокол про врегулювання проблем Чорноморського флоту. URL: https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_054, (дата звернення: 01.09.2018). 14. Рыбак Н. Б. Кримська проблема в українсько-російських міждержавних відносинах 1990-х рр. // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. 2014. № 809. С. 89–97. 15. Угода між Україною та Російською Федерацією про невідкладні заходи по формуванню Військово-Морських Сил України та Військово-Морського Флоту Росії на базі Чорноморського флоту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_046, (дата звернення: 01.09.2018). 16. Угода між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_075, (дата звернення: 01.09.2018). 17. Угода між Україною і Російською Федерацією про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_020, (дата звернення: 01.09.2018). 18. Угода між Україною та Російською Федерацією про поетапне врегулювання проблем Чорноморського флоту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_128, (дата звернення: 01.09.2018). 19. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076. 20. (дата звернення: 01.09.2018). Угода між Україною та Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_082. 21. (дата звернення: 01.09.2018). Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_077, (дата звернення: 01.09.2018). 22. Указ Президента України Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209/92>, (дата звернення: 01.09.2018). 23. Указ Президента Российской Федерации от 07.04.1992 г. № 375 О переходе под юрисдикцию Российской Федерации Черноморского флота. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/1172>, (дата звернення: 01.09.2018). 24. Указ Президента Российской Федерации от 14.09.1995 г. № 940 Об утверждении Стратегического курса Российской Федерации с государствами – участниками Содружества Независимых Государств. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/8307/> (дата звернення: 01.09.2018). 25. Olszaski T. Ukraine and Russia: mutual relations and the conditions that determine them // CES studies. Warsaw, 2001. P. 33–50.

References

- Adamovych S. Faktor Chornomorskoho flotu Rosiiskoi Federatsii v suspilno-politychnomu zhytti Ukrainy (1991–2012 rr.) [Factor of the Black Sea Fleet of the Russian Federation in the socio-political life of Ukraine (1991–2012)]. Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istorii. 2012. Vyp. 22. S. 65–75.
- Dohovir mizh Ukrainskoiu Radianskoiu Sotsialistychnoiu Respublikoiu i Rosiiskoiu Radianskoiu Federatyvnoiu Sotsialistychnoiu Respublikoiu. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_011.
- Dohovir pro druzhbu, spivrobotnytstvo i partnerstvo mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006.
- Hai-Nyzhnyk P. P. Krymskyi vuzol i pytannia Chornomorskoho flotu RF u rosiisko-ukrainskykh voienno-politychnykh vzaiemynakh (1991–2013 rr.) [Crimean knot and issues of the Russian Black Sea Fleet in Russian-Ukrainian military-political relations (1991–2013)]. Hileia: naukovi visnyk. 2017. Vyp. 117. S. 77–90.
- Zadorozhnyi O. V. Mizhnarodne pravo v mizhderzhavnykh vidnosynakh Ukrainy i Rosiiskoi Federatsii 1991–2014: monohrafiia [International law in the interstate relations of Ukraine and the Russian Federation 1991–2014: monograph]: Ukr. asots. mizhnar. prava, In-t mizhnar. vidnosyn Kyiv. nats. un-tu im. Tarasa Shevchenka, kaf. mizhnar. prava. Kyiv: K. I. S., 2014. 960 s.
- Zlenko A. M. Dyplomatii i politika. Ukraina v protsesse dinamichnykh geopoliticheskikh peremen [Diplomacy and politics. Ukraine in the process of dynamic geopolitical changes]. Kharkov: Folio, 2004. 559 s.
- Karta Sevastopolia: triumf prezidentiv, trahediia Ukrainy (Ekspertna otsinka. 31.01.1997 r.) [The map of Sevastopol: the triumph of the presidents, the tragedy of Ukraine (expert assessment, January 31, 1997)] / [S. P. Kudriashov, S. O. Odarych, Yu. M. Orobets, M. V. Tomenko]. K.: Fond «Ukrainska perspektyva», 1997. 28 s.
- Kasianov H. V. Ukraina 1991–2007: narysy novitnoi istorii [Ukraine 1991–2007: Essays on Modern History]. K.: Nash chas, 2008. 432 s.
- Kravchuk L. M. Maiemo te, shcho maiemo: Spohady i rozдумы [We have what we have: Memories and reflections]. K., 2002. 392 s.; il.
- Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy Pro viiskovi formuvannia na Ukraini. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1431-12>.
- Postanovleniye Verkhovnogo Soveta Rossiiskoi Federatsii ot 21 maia 1992 goda № 2809-1 «O pravovoi otsenke reshenii vysshykh organov gosudarstvennoi vlasti RSFSR po izmeneniiu statusa Kryma, priniatykh v 1954 godu» URL: <http://base.garant.ru/6314854/>
- Postanovleniye Verkhovnogo Soveta Rossiiskoi Federatsii ot 9 iuliya 1993 hoda № 5359-1 «O statuse goroda Sevastopolia». URL: <http://www.alppp.ru/law/konstitucionnyj-stroj/territoriya/5/postanovlenie-vs-rf-ot-09-07-1993--5359-1.html>.
13. Protokol pro vrehulivannia problem Chornomorskoho flotu. URL: https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_054.
- Rybak N. B. Krymska problema v ukrainsko-rosiiskykh mizhderzhavnykh vidnosynakh 1990-kh rr. [Crimean problem in the Ukrainian-Russian inter-state relations of the 1990's.]. Visnyk Natsionalnogo universytetu «Lvivska politekhnikha». Derzhava ta armii. 2014. № 809. S. 89–97.
- Uhoda mizh Ukrainoiu ta Rosiiskoiu Federatsiieiu pro

nevidkladni zakhody po formuvanni Viiskovo-Morskykh Syl Ukrainy ta Viiskovo-Morskoho Flotu Rosii na bazi Chornomorskoho flotu. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_046. 16. Uhoda mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu pro parametry podilu Chornomorskoho flotu. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_075. 17. Uhoda mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu pro pryntsyipy formuvannia VMS Ukrainy ta VMF Rosii na bazi Chornomorskoho flotu kolyshnoho SRSR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_020. 18. Uhoda mizh Ukrainoiu ta Rosiiskoiu Federatsiieiu pro poetapne vrehuliuвання problem Chornomorskoho flotu. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_128. 19. Uhoda mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu pro status ta umovy perebuvannia Chornomorskoho flotu Rosiiskoi Federatsii na terytorii Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076. 20. Uhoda mizh Ukrainoiu ta Rosiiskoiu Federatsiieiu shchodo Chornomorskoho flotu. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_082. 21. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Rosiiskoi Federatsii pro vzaiemni rozrakhunky, poviazani z podilom Chornomorskoho flotu ta perebuvanniam Chornomorskoho flotu Rosiiskoi Federatsii na terytorii Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_077. 22. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro nevidkladni zakhody po budivnytstvu Zbroinykh Syl Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209/92>. 23. Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 07.04.1992 g. № 375 O perekhode pod yurisdiktsiyu Rossiyskoy Federatsii Chernomorskogo flota. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/1172>. 24. Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 14.09.1995 g. № 940 Ob utverzhdenii Strategicheskogo kursa Rossiyskoy Federatsii s gosudarstvami – uchastnikami Sodruzhestva Nezavisimykh Gosudarstv. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/8307>. 25. Olszaski T. Ukraine and Russia: mutual relations and the conditions that determine them // CES studies. Warsaw, 2001. P. 33–50.

Stepan Pryidun

THE PROBLEM OF DISTRIBUTION OF THE BLACK SEA FLEET OF THE USSR IN THE FOREIGN POLICY OF UKRAINE (1991–1997)

The author analyzes the problem of the distribution of the Black Sea Fleet of the USSR in the foreign policy of Ukraine as the main component of the settlement of relations with the RF after gaining independence. It is the decision of the complex of these issues in conjunction with the implementation of the course on nuclear-free status became the main task of Ukrainian diplomacy after the formal recognition of Ukraine's sovereignty in international relations. Russian-Ukrainian disputes around the distribution of the Soviet legacy, the main part of which was the Black Sea Fleet, were complicated by the mutually exclusive objectives of the foreign policy courses of Moscow and Kyiv. The main priority for Russia was the provision of monopoly leadership in the post-Soviet space, while Ukraine focused on preserving territorial integrity and sovereignty, as far as possible from the geopolitical projects of Moscow aimed at the reintegration of the USSR.

Key words: Ukraine, Russian Federation, foreign policy, Black Sea Fleet, international relations.